

ŠKOLY MIZEJÍCÍ Z MAP

SCHOOLS DISAPPEARING FROM MAPS

KATEŘINA TRNKOVÁ

RECENZE KNIHY

Kučerová, Silvie (2012). *Proměny územní struktury základního školství v Česku*. Praha: Česká geografická společnost.

Nestává se příliš často, že by se česká pedagogika potkávala s přírodními vědami. Recenzovaná publikace je takovým příkladem. Jedná se o setkání s geografii, konkrétně se sociální geografii, která sice nemá tak daleko k sociálním vědám, avšak její dominující metodologický arzenál ji přece jen od nich odlišuje. Jde o výzkumnou monografii vycházející z dizertační práce autorky pohybující se na poli geografie vzdělávání. Sama tato hraniční disciplína je nováčkem nejen na poli českých pedagogických věd, ale i na poli domácích věd geografických. Proto se ve vstupní kapitole autorka věnuje jejímu vymezení a zakotvení, které může být podnětné pro autory přehledových nebo slovníkových pedagogických publikací. V následující recenzi uvedené monografie nebudu klást důraz na detailní představení struktury a obsahu knihy, ale chci ukázat, v čem uvedenou publikaci považuji za podnětnou, a upozornit na zajímavá témata, která otevírá a nabízí pedagogické veřejnosti.

Za první zajímavé téma publikace *Proměny územní struktury základního školství v Česku* autorky Silvie Kučerové považuji analýzu proměn sítě základních škol na území Česka v letech 1961–2004. Údaje o změnách počtu základních škol, známé např. historikům školství ze školských statistik v číselné podobě, Kučerová z četných statistických zdrojů zpracovala do map, na kterých můžeme názorně sledovat nejen to, k jakým množstevním úbytkům škol ve sledovaných obdobích docházelo, ale i *kde*. Ono *kde*, tak samozřejmě pro geografy, je pro pedagogickou obec vítaným zdrojem empirické evidence. Na zpracovaných mapách máme možnost vidět, že z nich s postupující dobou

mizí především neúplné venkovské školy a že se tyto úbytky týkají ve velké míře podhorských oblastí západních a severních Čech, oblastí ležících na hranici Středočeského kraje, v Jeseníkách a na Vysočině. K největším úbytkům škol docházelo mezi roky 1961 a 1976 a na konci tohoto období souběžně docházelo ke zvyšování počtu devítiletých škol v obcích s více než 3000 obyvateli. Tato koncentrace škol do měst, zvyšování jejich kapacity i výstavba nových školních budov pokračovala také v následujících letech. Kučerová konstatuje, že podoba sítě ZŠ, která se ustálila mezi roky 1976 a 1990, je v podstatě pro prostorovou organizaci sítě těchto škol určující doposud.

Od uvedeného tématu se Kučerová odráží k dalšímu, neméně zajímavému. Ukazuje totiž, že vývoj a prostorovou polarizaci sítě základních škol, tedy škol, které ze zákona musí navštěvovat celá dětská populace ve věku 6–15 let, lze použít jako jedno z hledisek pro určení periferních, marginalizovaných oblastí Česka. Za periferie jsou v tomto smyslu vnímána území, která se nacházejí „na okraji hlavních řídicích a rozhodovacích procesů, s méně příznivými podmínkami pro život a všeobecný rozvoj“¹ (Kučerová & Kučera, 2009, s. 61)². Zánik nebo absence základní školy pak v tomto smyslu vede k znevýhodnění dané obce, popř. šířeji vymezeného území³. Tím Kučerová otevírá pro pedagogiku závažné téma, kterým je dostupnost základní školy jako jedno z hledisek problematiky vzdělávacích nerovností⁴.

¹ Označení území za periferní odkazuje k tomu, že v osídleném prostoru dochází ke koncentraci institucí zajišťujících sociální potřeby (ekonomické, kulturní, rekreační, administrativní aj.) a v důsledku nerovnoměrného a částečně i neřiditelného rozmístění těchto institucí dochází k rozlišování sídel na tzv. jádra a periferie, tedy oblasti, kde se takových institucí nachází méně (Novotná, 2005). Jejich identifikace a výzkum je velkým tématem sociální geografie mj. proto, že jde o území ohrožená marginalizací, která s sebou nese řadu negativních a rizikových aspektů jak pro další rozvoj těchto území, tak pro celou společnost (Kučerová, 2008).

² Geografové pojmem periferie neoznačují pouze území příhraniční, nýbrž i četná území uvnitř státu, která se nacházejí ve větší vzdálenosti od „řídicích“, ekonomických a jiných center. Poměrně často pak pracují s pojmem vnitřní periferie, který vymezuje např. Musil a Müller jako „území země, která se hospodářsky nerozvíjejí, ztrácejí obyvatelstvo, demograficky stárnou, mají nižší sociálně-ekonomickou úroveň a horší technickou i sociální infrastrukturu. . . , jsou obtížně dopravně dostupná, mají starý bytový fond a objevují se v nich specifické sociální problémy spojené s exkluzí“ (2008, s. 6).

³ Kučerová vysvětluje, že zánik základní školy lze interpretovat spíše jako důsledek postupující marginalizace území než jako jednu z příčin.

⁴ Prostorová dostupnost základních škol jako jedna ze vzdělávacích nerovností je diskutována spíše zahraničními autory (např. Solstad, 1997). Neznamená to ale, že by byla reflektována vzdělávací politikou. Její vývoj v řadě evropských zemí je spíše takový, že ve venkovských oblastech dochází k posilování koncentrace sítě základních škol do místních center a k posilování jejich dopravní dostupnosti (Norsko, Finsko, Anglie).

Horší dostupnost základních škol společně s horší socioekonomickou charakteristikou periferních území je nezanedbatelným faktorem, jehož vliv by měl být brán v úvahu při evaluaci vzdělávacích výsledků českých žáků a škol, při evaluaci podmínek vzdělávání a vzdělávacího prostředí, při plánování úprav v síti škol atd.

Třetí velmi zajímavé téma zpracované v této knize se týká zániku školy a jeho dopadu na další život obce. Jde o téma, kolem kterého v pedagogických vědách panuje řada mýtů, o němž se více spekuluje, než se zkoumá. Celé téma zániku školy Kučerová situuje na venkov, protože periferní území jsou především území venkovská. Zároveň právě venkovská území zasáhla nejcitelněji vlna zániku základních škol. Kučerová nejprve diskutuje potenciální důsledky uzavírání základních škol pro obec, a to velmi poučeně, s oporou o bohatou zahraniční literaturu. Identifikuje celkem 13 typů negativních důsledků pro obec a dva pozitivní (s. 98–103). Takto ucelený přehled, domnívám se, jinde v české odborné literatuře nenajdeme (srov. Trnková, 2008; Trnková, Knotová, & Chaloupková, 2010). Vytváří si tím půdu pro empirický výzkum obcí, ve kterých základní školy zanikly a kde chce, obecně řečeno, zjišťovat, jaké dopady měl tento zánik na život v obci. Tyto obce hledá na území s nejvyšší intenzitou zániku těchto škol⁵ a zvolené kritérium kombinuje s kritériem typu znevýhodněného území (periferie hospodářské, kulturně sociální, dosidlované atd.). V takto vybraných územích prostřednictvím dotazníku oslovuje starosty a realizuje hloubkové rozhovory se „starousedlíky“, analyzuje kroniky i dobové úřední dokumenty, aby získala obrázek o dopadu zániku na obec. Tyto dopady pak shrnuje do čtyř témat, kterými jsou 1) využití školní budovy, 2) vystěhování obyvatel v souvislosti s uzavřením školy, 3) dojížděka do školy a 4) setkávání komunity. Vzhledem k tomu, že se až na jednu výjimku jednalo o zánik škol v době minulého režimu, do většiny témat (kromě druhého) se tato okolnost promítla. O rušení škol v dané době rozhodovaly zpravidla okresní národní výbory, které mnohdy ovlivňovaly i následné využití školních budov. Vyšší administrativní celky také řídily dopravní obslužnost obcí, která z pohledu usedlíků nebyla vždy uspokojivá, přestože měla dětem zajistit plynulou dojížděku do okolních škol. Z jejich výpovědí navíc jednoznačně vyplývá pocit bezpráví a bezmoci tehdejší situaci ovlivnit. Centrálně řízená ekonomika (a školství) byla pro období totality natolik určující, že výsledky tohoto šetření lze jen stěží porovnávat s obdobnými zahraničními výzkumy západní proveniencí. Zajímavé

⁵ Kučerová v publikaci dříve typologizuje celé území ČR na čtyři různé typy lišící se intenzitou zániku v jednotlivých obdobích anebo naopak stabilitou školské sítě. Mapu prezentující tuto typologii najdeme na s. 95.

jsou však nálezy o tom, že zrušení školy nevedlo v daných obcích ke zvýšené migrační aktivitě obyvatel anebo k výraznějšímu útlumu sociálního života v komunitě, což bývají nejčastěji tradované obavy v případě hrozby uzavření školy na vesnici (Trnková, Knotová, & Chaloupková, 2010), a Kučerová nabízí reálné interpretace těchto nálezů. Uvedený výzkum nabízí i další témata vázaná na zánik školy nastolená starosty, diskutovaná s ohledem na dnešní situaci obcí.

Kučerová v celé publikaci dokazuje svůj promyšlený postoj k tématu, a to nejen tím, jak jej rozvíjí, ale i způsobem, jak pracuje se zdroji. Jasně pojmenovává teoretická východiska své práce a důsledně popisuje metodologické a analytické postupy používané v jednotlivých částech výzkumu. V tomto ohledu je zřejmé, že autorka je zdatnější v analýze kvantitativních dat (třetí kapitola). V pasážích o volbě statistických analytických postupů a argumentaci ve prospěch formy jejich prezentace jsou čtené reflexivní vstupy o přednostech a limitech konečné volby. Na druhé straně kapitola čtvrtá opírající se o empirické šetření založené na dotazování a analýze dokumentů je na tyto diskuse o něco chudší (zejména v kapitolách prezentujících kvalitativní šetření). I tam je však autorka transparentní v popisu využitých procedur.

Za zmínku stojí také editorská práce vydavatele publikace, kterým je Česká geografická společnost. Kniha vychází v tvrdých deskách, na křídovém papíře a v barevném tisku. Ačkoliv sama „hardback“ vždy neoceňuji, celé zpracování publikace signalizuje ujasněnou péči o sazbu, volbu fontů, prezentování grafických prvků atd., které někdy postrádám u pedagogických publikací.

Odborným zaměřením Silvie Kučerové na geografii vzdělávání získává pedagogická obec novou zajímavou perspektivu pro zasazování vlastních empirických nálezů do širších souvislostí. V případě této autorky, jejíž seznam publikací úctyhodně narůstá, lze tušit, že půjde o oporu pevnou a kvalitní.

Literatura

- Kučerová, S. (2008). Marginalizace území v kontextu vývoje soustavy základního školství na příkladu vybraných regionů Česka v období 1961–2004. In R. Šimůnek (Ed.), *Regiony – časoprostorové průsečíky?* Praha: Historický ústav AV ČR, s. 214–236.
- Kučerová, S., & Kučera, Z. (2009). Vztah periferality a vzdělávání: Lze definovat periferní oblasti na základě vývoje sítě základních škol? *Acta geographica Universitatis Comenianae*, 53(1), 59–73.
- Musil, J., & Müller, J. (2008). *Vnitřní periferie České republiky, sociální soudržnost a sociální vyloučení*. Praha: Centrum pro sociální a ekonomické strategie Fakulty sociálních věd Karlovy univerzity v Praze.

- Novotná, M. (Ed.). (2005). *Problémy periferních oblastí*. Praha: Přírodovědecká fakulta Karlovy univerzity v Praze.
- Solstad, K. J. (1997). *Equity at Risk*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Trnková, K. (2008). Obce s málotřídkou. *Studia paedagogica*, 2008(13), 53–64.
- Trnková, K., Knotová, D., & Chaloupková, L. (2010). *Málotřídní školy v České republice*. Brno: Paido.

Kontakt na autorku

Kateřina Trnková

Ústav pedagogických věd, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

E-mail: trnkova@phil.muni.cz

Corresponding author

Kateřina Trnková

Department of Educational Sciences, Faculty of Arts, Masaryk University

E-mail: trnkova@phil.muni.cz